

St. Antoniebrees
AMSTERDAM

**VRIENDENWANDELING
25 MEI 2014**

VRIENDENWANDELING JOODS AMSTERDAM

Hartelijk welkom bij de jaarlijkse Vriendenwandeling van Stadsherstel. Graag laten we u zien wat Stadsherstel onder andere met uw hulp heeft gerealiseerd. U kunt bijzondere en historische panden niet alleen aan de buitenkant bewonderen, maar ook binnen een kijkje nemen.

THEMA JOODS AMSTERDAM

‘Joods Amsterdam’ is het thema van deze wandeling. Stadsherstel heeft namelijk bijzondere panden gerestaureerd met een Joodse achtergrond en historie waar we u graag meer over willen vertellen.

STADSHERSTEL PANDEN

Alle Stadsherstel panden zijn te herkennen aan het blauwe Stadsherstel logo op het pand en voor de beschrijving in dit boekje. De panden waar u binnen kunt kijken zijn voorzien van een rood logo voor de beschrijving.

WANDELING EN BORREL

Om teleurstelling te voorkomen is het goed te weten dat het laatste pand op de route is geopend tot 17.00 uur. De borrel aan de Nieuwe Prinsengracht duurt tot 17.30 uur en hier kunnen we elkaar ontmoeten en napraten over de wandeling. De borrel wordt u overigens aangeboden door aannekersbedrijf VIOS/Scheurer.

We wensen u veel wandelplezier toe en danken u voor uw bijdrage als Vriend. Uw steun en betrokkenheid zijn van groot belang voor Stadsherstel. Niet alleen omdat u de projecten van Stadsherstel ondersteunt maar u draagt ook letterlijk bij aan het bewaren van gebouwd erfgoed in en om Amsterdam voor nu en de toekomst.

Foeliedwardsstraat

KORTE INLEIDING IN DE JOODSE HISTORIE

De Joodse bevolking heeft met haar rijke cultuur en historie op onder andere cultureel- en financieel gebied een grote invloed gehad in Amsterdam. Door de eeuwen heen heeft ongeveer 50% van de in Nederland woonachtige Joden in Amsterdam gewoond, waar zij ongeveer 10% van de bevolking uitmaakten. Amsterdam werd daarom ook wel het Jeruzalem van het Westen en liefkozend Mokum, Jiddisj voor plaats, genoemd.

DE EERSTE PORTUGESE JODEN NAAR AMSTERDAM

De eerste Joden die zich hier vestigden rond 1600 kwamen uit Portugal en Spanje. Omdat vooral Portugese Joden zich vestigden in Amsterdam en om de associatie met Spanje te voorkomen (de Republiek was immers tussen 1568 en 1648 in opspraak gekomen met Spanje) spreekt men van oudsher van Portugese Joden.

Ze werden ook wel Sefardische Joden of Sefardim genoemd, afgeleid van het Hebreeuwse woord Sefaràd wat Spanje betekent. In 1492 werden zij gedwongen Spanje te verlaten, of zich tot het christendom te bekeren en zij vluchtten onder andere naar Portugal. De bekeerlingen, ook wel nieuw christenen genoemd, bleven het doelwit van de inquisitie, die ongelovigen opspoorde, martelden of ter dood bracht op de brandstapel. Een aantal nieuw christenen vestigden zich in Antwerpen en daarna in Amsterdam, wat een belangrijkste handelsstad was geworden. In Amsterdam heerste economische voorspoed en relatieve tolerantie en de Joden konden gebruik maken van enkele fundamentele vrijheden die vrijwel nergens in Europa golden. Zo was er geen inquisitie, konden Joden vrij huwen, was er geen verplicht Jodenteken, kon eigendom worden verworven en was men niet verplicht om in een getto te wonen. De eerste nieuw christenen die zich in Amsterdam vestigden, waren vooral welgestelde kooplieden met vaak een rijke culturele bagage en een uitgebreid handelsnetwerk. Hun kennis van het jodendom was in de achterliggende eeuw nagenoeg verdwenen. In Amsterdam maakten zij voor het eerst kennis met het jodendom en de gebruiken.

HOOGDUITSE JODEN

Later vluchtten ook straatarme Joden uit Midden- en Oost-Europa naar Amsterdam omdat ze werden vervolgd of uitgewezen. Deze zogenaamde Asjkenzische Joden werden ook wel Hoogduitse Joden genoemd, vanwege de taal die in hun oorspronkelijke woongebied gesproken werd. In Amsterdam konden zij in ieder geval hun Joodse levenswijze zonder dreiging voortzetten. Sommige Joden afkomstig uit Duitsland behoorden tot de zelfkant van de samenleving. De Poolse Joden waren ook arm maar arriveerden met een rijke religieuze cultuur waarin tekststudie centraal stond.

RIJKDOM EN ARMOEDE

Joden mochten geen ambachten, die in gildeverband werden beoefend, uitoefenen waardoor ze beperkte mogelijkheden hadden en voornamelijk in ongeorganiseerde beroepen zoals markt- en straathandel, bedrijvigheid en geldhandel terecht kwamen. Daardoor leefde een groot deel van de Joden in grote armoede. Het beperkte aantal welgestelde Portugese kooplieden vormde een uitzondering op de regel. Zij brachten belangrijke handelscontacten mee waardoor een aantal van hen een behoorlijk vermogen wist te vergaren. Van de Hoogduitse Joden leefden in 1820 maar liefst 78% van de bedeling. Van de niet Joodse bevolking was nog geen 20% bedeed.

WOII

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog woonden er in Nederland 140.000 Joden waarvan ruim 80.000 in Amsterdam. Meer dan 102.000 Nederlandse Joden overleefden de oorlog niet, waarvan 67.000 uit Amsterdam.

JOODS ERFGOED

De oorlog heeft veel vernietigd, maar in Amsterdam is nog een groot aantal gebouwd erfgoed aanwezig dat herinnert aan het eertijds bloeiende Joodse leven. Stadsherstel heeft een groot aantal monumenten met een Joodse achtergrond weten te behouden zoals de onlangs aangekochte Foeliedwardsstraatpanden in de Jodenbuurt. De panden zouden gesloopt worden en zijn nu dankzij een bijdrage van de Vrienden gered!

1

SPUISTRAAT 61 (TE BEZICHTIGEN)

We starten de wandeling in ons pand Spuistraat 61. Een pand dat Stadsherstel in 2013 in vervallen staat aankocht en over enkele weken zal opleveren. Kom binnen, we vertellen u hier graag meer over.

VRIENDENGIFT

De Vrienden droegen bij aan de aankoop van dit pand.

DE SPUISTRAAT

De Spuistraat heette voor de demping in 1867 de Nieuwezijds Voorburgwal en was de westelijke grens van de middeleeuwse stad. De Amstel deelde de stad tot eind 14e eeuw in twee vrijwel gelijke delen, de oude zijde met de Oude Kerk en de nieuwe zijde met de Nieuwe Kerk. Met aan elke zijde een gracht en burgwal, een aarden wal. Bij stadsuitbreidingen rond 1385 werden er nieuwe wallen aangelegd. De bestaande wal werd de Voorburgwal en de nieuwe de Achterburgwal. Zo ontstonden de Oudezijds Voorburgwal, Oudezijds Achterburgwal, Nieuwezijds Voorburgwal en Nieuwezijds Achterburgwal. Aan de Nieuwezijds Achterburgwal lagen voornamelijk pakhuizen en stallen die bij de grotere huizen op de Nieuwezijds Voorburgwal hoorden.

We gaan rechts de Spuistraat in. Kijkt u, voordat we rechts de Korte Lijnbaanssteeg ingaan, naar de overkant het pand rechts van de steeg:

2

SPUISTRAAT 56; EEN ZOGENAAMD JOODS HUIS

Joodse Huizen zijn huizen waaruit in 1942/1943 de Joodse bewoners werden gedeporteerd. De gegevens zijn afkomstig uit het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland. Hiervoor hebben de gemeentelijsten, die gemeenten moesten maken van de Duitsers, de basis gevormd. Ze zijn in 1941 gemaakt op basis van formulieren die Joden zelf moesten invullen en vaak gecontroleerd aan de hand van het bevolkingsregister. Slechts weinigen hebben zich aan de registratie onttrokken, ontduiking werd zwaar gestraft.

Op de 2e verdieping van dit pand woonde de 57-jarige Joodse Amsterdammer Hijman de Jong. Hij was magazijnbediende en overleed in Auschwitz in oktober 1942.

Tijdens de wandeling zullen we enkele Joodse Huizen beschrijven. *De naam Korte Lijnbaanssteeg komt van de touwslagerijen die hier in de 15e eeuw stonden.*

We steken de Nieuwezijds Voorburgwal over en gaan de Dirk van Hasseltsteeg in.

Deze steeg is vernoemd naar de schipper Dirk van Hasselt die hier in de 14e eeuw een huis bezat. Stadsherstel heeft een bijzondere band met deze steeg omdat zij direct na haar oprichting in 1956 een kamer aangeboden kreeg boven het kantoor van het toenmalig hoofd van het Bureau Monumentenzorg, ir. R. Meischke, dat op nummer 51-53 gevestigd was.

3

DIRK VAN HASSELTSTEEG 7; JOODS GEZIN MET JOKOS DOSSIER

Hier woonde op de 1e verdieping de 28-jarige Joodse Amsterdammer Nathan Frinkel met zijn vrouw Elisabeth en hun 5-jarige dochter Mia. Zij hadden hier een verfstoffenwinkel. In 1944 overleden moeder en dochter in Auschwitz en Nathan overleed in 1945 in Midden-Europa.

Op de 2e verdieping woonde de 48-jarige Joodse Amsterdammer Abraham Waterman met zijn vrouw Marianne en hun 23-jarige getrouwde dochter Sientje. Zij hadden een sigarenwinkel op nummer 5. Sientje en haar moeder overleden in 1943 in Auschwitz en haar vader in 1944. Van dit gezin is een JOKOS-dossier aanwezig.

Een Jokos dossier is een dossier opgebouwd rondom claims die na de oorlog bij de Bondsrepubliek Duitsland werden ingediend voor tijdens de oorlog geroofde inboedels.

4

DIRK VAN HASSELTSTEEG 1-3 EN 2-6 ; ÉÉN STEIGER WAS VOLDOENDE

Stadsherstel kocht de 18e-eeuwse rijksmonumenten nummer 1 en 3 in het jaar 2000 en de panden 2-6 in 2004. Ze verkeerden toen allen in zeer slechte toestand. De gemeente had de panden 2-6 al opgegeven, dichtgetimmerd en aan de achterzijde verstevigd met op en neren (dit zijn aan de buitenkant van het pand bevestigde balken die het pand op zijn plaats moeten houden). Aangezien Stadsherstel zich juist inzet voor de meest bedreigde monumenten werden deze, voor het aanzien en de entree van de Dirk van Hasseltsteeg zeer belangrijke huisjes, toch onder handen genomen. Nummer 3 was ook al jaren voorzien van een stutconstructie. De panden werden in 2006 gezamenlijk gerestaureerd waarbij één steiger in het midden van de zeer smalle steeg beide projecten kon bedienen.

In de jaren '70 genoten de pandjes 1-3 plaatselijke bekendheid vanwege de vestiging van de Erotic Hairstyling Private Club. Ze adverteerden met de slogan "Hier kunt u terecht voor een knip en een wip".

Onder de panden 2-6 bevinden zich 13e-eeuwse funderingresten van mogelijk het kasteel van de Heren van Amstel.

VRIENDENGIFT

De Vrienden hebben de zes historische afbeeldingen in de bovenlichten van nummer 6 aangeboden.

We gaan linksaf de Nieuwendijk op.

De Nieuwendijk is één van de oudste winkelstraten van Amsterdam en vormde met de Kalverstraat de dijk van de westelijke oever van de Amstel.

5

NIEUWENDIJK 132; EERSTE BIJENKORF

De Joodse Simon Philip Goudsmit (1845-1889) opent hier in 1870 'Magazijn de Bijenkorf', een kleine fourturenwinkel. Als Goudsmit in 1889 sterft, neemt neef Arthur Isaac het roer over samen met weduwe Goudsmit en later haar zoon. Er worden verschillende panden aan de Nieuwendijk gekocht om uit te breiden. Om de verbouwing te bespoedigen, wordt de winkel in 1912 verplaatst naar de Dam. Een tijdelijke oplossing, maar als de omzet zich op deze plek vervijfvoudigt, vestigen ze zich definitief op de Dam. Helaas vindt een grote speciaalzaak op de Dam weinig bijval van hypotheekbanken. Om de financiering rond te krijgen wordt het een warenhuis. De Bijenkorf was een echte Joodse zaak

met Joodse medewerkers en was gesloten op zaterdag, de Joodse rustdag en op Jom Kippoer, een Joodse feestdag. Bij het uitbreken van de oorlog was de Bijenkorf nog steeds een Joods familiebedrijf. De familie Isaac kon tijdig onderduiken. Bedrijfsleider Goudsmit werd voor de moeilijke keus gesteld welke vijftig Joodse personeelsleden met hem met de boot naar Engeland konden vluchten. 737 personeelsleden hebben de oorlog niet overleefd. Na de oorlog kon de Bijenkorf door de teruggekeerde familie Isaac worden hersteld. De laatste Isaac trad in 1980 uit het bedrijf waarmee deze keten niet meer in Joodse handen was.

Hier was de eerste brug over de Amstel te vinden.

We gaan de 1e straat rechts de Oudebrugsteeg in.

6

DAMRAK 30; BEELDEN JOSEPH MENDES DA COSTA

De gevel van het voormalige Lloydskantoor wordt gesierd door een aantal zeer karakteristieke beelden van Joseph Mendes da Costa (1863-1939). Deze van aristocratische Portugees Joodse afkomst zijnde beeldhouwer leidde een wederopstanding in van de Nederlandse beeldhouwkunst. Mendes da Costa wilde de eeuwige waarden in de kunst met nieuwe stilingen tot uitdrukking brengen. Hij werd geïnspireerd door het oude Egypte en gaf aan zijn beelden een subjectieve religieuze beleving. Deze beelden zijn daar een mooi voorbeeld van. Het eerste beeld drukt het 'bronzen gebed' uit. In het rad is de eeuwigheid gesymboliseerd. In 'Kinder-

liefde' staat niet zozeer de moeder als het kind centraal. Da Costa zei daarover: "wij Israëlieten dragen het kind aan ons hart". Daarnaast volgt de 'Sparzaamheid' van de huisvrouw, denkend aan de dag van morgen. Het 'Zelfbedrog' geeft een geleerde weer, die in afzondering tot wijsheid komt om de minderwaardige eigenschappen, weergegeven in het gedrochtelijke mannetje, te onderdrukken. Het laatste beeld is 'Vergankelijkheid' weergegeven door een kameleon boven een zandloper. Aan de zijgevel is de 'Huiselijke trouw' gesymboliseerd door het hondje.

We steken het Damrak over en vervolgen de Oudebrugsteeg.

7

OUDEBRUGSTEEG 26; EEN JOODS HUIS EN IJZERHANDEL

Hier woonde de 31-jarige Joodse Amsterdammer Hijman Rodrigues. Hij runde hier ook een ijzerhandel. Hij overleed in 1943 in Auschwitz. Zijn vrouw en kind overleefden de oorlog.

De Lange Niezel heette in de Middeleeuwen de Sint Geertruydenstraat en werd in de 16e eeuw bewoond door de rijkste families van de stad. Inmiddels was de straatnaam veranderd in 'Niezel', een verbastering van 'Liesdel': laag land met lis begroeid.

We gaan op het eind links de Warmoesstraat in nemen rechts de Lange Niezel.

8

LANGE NIEZEL 9

Hier woonde de 25-jarige Joodse Amsterdammer Levie van Praag geboren in Amsterdam. Hij had hier ook een slagerij. Eén kind dat nog thuis woonde heeft de oorlog overleefd. Van dit gezin zijn ook JOKOS-dossiers aanwezig bij het gemeentearchief.

Er is een claim is ingediend voor vergoeding van:

- ▶ geroofde effecten of waardepapieren;
- ▶ waardevolle voorwerpen ingeleverd bij de roofofbank Lippmann-Rosenthal.

Roofbank Lippman-Rosenthal: de naam werd overgenomen van een gerenommeerde Joodse bank in Amsterdam. De nieuwe bank met dezelfde naam was opgezet om geld, waardepapieren en waardevolle bezittingen van Joden systematisch te registreren en vervolgens te roven. De naam van de roofofbank wordt doorgaans afgekort tot Liro-bank.

9

LANGE NIEZEL 10; HET HUIS VAN VIER BURGEMEESTERS

In dit pand genaamd 'in de Keyersshoedt' had de regent Hendrick Boelens (1542-1603) zijn domicilie, na hem Jacob Dircksz. de Graeff (1571-1638) die koopman en burgemeester van Amsterdam was in 1613, 1628-1633 en 1637. Zijn vader Dirck Jansz. de Graeff was ook burgemeester en wel na de reformatie in 1578 en hij was reder en ijzerhandelaar. De zonen van Jacob; die machtige burgemeesters waren hebben hun jeugd hier doorgebracht. Cornerlis was negentien jaar burgemeester en in 1672 geremoveerd door Stadhouder Willem III. En Mr. Andries was veertien jaar burgemeester.

LANGE NIEZEL 22 ; HET HUIS VAN DE FAMILIE BICKER

10

Dit is een voorbeeld van een bedreigd monument dat te lang 'onbeschermd' is geweest. Kunsthistorisch en geschiedkundig bleek dit één van de meest waardevolle woonhuizen van Amsterdam te zijn. Het 16e-eeuwse houtskelet was nog aanwezig en het pand werd bewoond door het bekende Amsterdamse regentengeslacht Bicker. Het zeer belangrijke monument, dat door Stadsherstel in 1984 is aangekocht, bleek ondanks de instandhoudingmaatregelen die de organisatie indertijd heeft getroffen te zeer aangetast om nog in zijn originele staat te worden gerestaureerd. Vooral het zware houtskelet had ernstig te lijden gehad van langdurige vochtinwerking en was voor 100% aangetast door zwam. Reden om deze unieke houtconstructie na uitputtende documentatie geheel te verwijderen en compleet opnieuw aan te brengen.

Als laatste handeling werd de originele wapenstein teruggeplaatst in het zogenaamde Bickerspoortje dat nu de scheiding markeert tussen entreehal en trappenhuis, hiermee een doorkijkje creërend waarvan een ieder ook vanaf de straat genieten kan.

VRIENDENGIFT

Vrienden droegen bij aan de restauratie van het 16e eeuwse kopje in de gevel.

De broers Gerrit Bicker (1554-1604) en Laurens Bicker (1563-1606), beiden zeer vermogende kooplieden woonden hier. De eerste bracht het tot burgemeester, de tweede maakte als koopman grote reizen naar Zuid Amerika en Oost-Indië. Gerrit's zonen groeiden ook hier op; de machtige regent Dr. Andries Bicker was koopman vooral op Rusland, invloedrijk burgemeester die zijn ambt ingevolge de eis van Prins Willem III moest neerleggen, maar werd na diens dood hierin hersteld. Jacob Bicker die in het vaderlijk huis bleef wonen trouwde met een dochter van Jacob de Graeff die in ons pand op nummer 10 woonde. Dr. Jan Bicker, die eveneens met een dochter van laatstgenoemde trouwde en eigenaar was van het Bickerseiland en ten slotte de regent Cornelis Bicker was koopman op Amerika, een der oprichters der West-Indische Compagnie en burgemeester.

Waar het om de handel ging, hadden de vier gebroeders Bicker de wereld onder elkaar verdeeld, schreef de dichter Joost van den Vondel. (Vondel woonde om de hoek, in de Warmoesstraat.)

11

LANGE NIEZEL 25; 7,50 GULDEN KOPGELD

Hier woonde de 58-jarige Joodse, in Rhenen geboren, Abraham van Crevel met zijn vrouw en dochter. Hij was handelaar in sla-
gersbenodigdheden. In 1943 ontving een politieman 7,5 gulden
kopgeld voor het arresteren van Abraham. Zij overleden allen
dat jaar in Sobibor.

We gaan rechts de Oudezijds Voorburgwal in.

12

**OUDEZIJD'S VOORBURG WAL 61 en 67;
OSSENOGEN EN DOLFIJNEN**

Deze twee pandjes hebben een mooi uitzicht op de Oude Kerk.
In 1958 is nummer 61 aangekocht en is vanwege haar goede
staat nog niet gerestaureerd.

Het rijksmonument op nummer 67 met de ingezwenkte hals-
gevel met festoenen uit de eerste helft van de zeventiende
eeuw heeft in de top heeft een hijsbalkgat met dolfijnen in de
omlijsting. Op de derde verdieping bevinden zich twee oeils-
de-boeuf (kleine ovalen of ronde ramen, letterlijk 'ossenogen').
Voor de aankoop in 2009 werd het gepresenteerd in het *Eind-
rapport verwaarloosde panden in de binnenstad*, samengesteld
onder auspiciën van Groen Links Amsterdam-Centrum en
Erfgoed Vereniging Heemschut als een pand die een verwaar-
loosde indruk maakt. De vorige eigenaar kon de restauratie van
het pand, wat een duivenpaleis was geworden, niet afmaken
zodat Stadsherstel het karwei in 2012 afmaakte.

13

**OUDEZIJD'S VOORBURG WAL 224-226;
VERGETEN MONUMENTEN**

In 1985 verscheen een boekje getiteld Vergeten Monumenten
in Amsterdam, uitgegeven door het Bouwfonds Nederlandse
Gemeenten. Daarin werden de vijftig meest bedreigde mo-
numenten in de binnenstad beschreven. Deze panden waren
hierin opgenomen. Nummer 224 was beschreven als: "Pand
met gevel onder rechte lijst uit de eerste helft van de 19e eeuw.
Op de bovenverdieping bevinden zich empire roedenverdelin-
gen". En nummer 226 als: "Pand uit 1726. Gevel onder rechte
lijst met maskerconsoles. Zijgevel met in- en uitgezwenkte
verhoging. Daklijst met consoles en twee ovale trapvensters."
Deze twee zeer vervallen panden werden samen met de
elektriciteitscentrale van Hotel Krasnapolsky, die op het bin-
nenterrein staat, aangepakt. Bij aanvang van de restauratie
bedroeg de scheefstand van de gevel van nummer 224 circa
dertig centimeter. Tot overmaat van ramp brak ook nog brand
uit in de kapverdieping, nadat alle krakers het pand hadden
verlaten. Het hele dak en de bovenste verdieping gingen verlo-
ren. In overleg met monumentenzorg werd besloten de gevel
te demonteren en direct daarna waterpas weer op te bouwen.
Hierbij werd ook de gevelsteen 'De Ton' aangebracht, die
Stadsherstel van de gemeente kreeg vanwege haar veertigjarig
bestaan in 1996.

VRIENDENGIFT

In de Servetsteeg werd de deur en het boven-
licht herplaatst. De herplaatsing is betaald door
de Vrienden. Ook hebben zij de buitenlantaarns
aan Stadsherstel aangeboden.

13

OUDEZIJDSE VOORBURG WAL 228-230; ONDERDEEL VAN KRASNAPOLSKY

Deze 19e-eeuwse dwarsgevel is geplaatst voor drie in oorsprong 17e-eeuwse huizen en een steeg, de Jan Vriestee. Hier was vroeger de opslag van de ingrediënten die likeurstoker Wijnand Focking voor zijn likeuren nodig had en de distilleerderij van het bedrijf. Dit gebouw behoort bij het Krasnapolsky complex. Er zaten krakers in de bovenverdiepingen, die zich via nummer 232 met een gat in de bouwmuur toegang hadden verschaft. Na onderhandelingen tussen Stads-herstel, de gemeente en de krakers werd besloten op de

verdiepingen 24 HAT-eenheden met sociale huurprijzen te maken, waar de krakers na de restauratie naar konden terugkeren. De begane grondverdieping bleef in het bezit van Krasnapolsky en diende als leveranciersingang, expeditieruimte en afvoertracé van vuilnis en de vluchtweg voor het hele complex. De voormalige Jan Vriestee, die nog duidelijk herkenbaar was in het gebouw, werd benut als vluchtweg voor de bovenwoningen.

13

OUDEZIJDSE VOORBURG WAL 232; HUIS PARYS

Dit pand staat vanouds bekend als huis Parys naar een eigenaar, Pieter Parys genaamd, die het huis in 1626 had gekocht en er een gevelsteen in liet aanbrengen. Omstreeks 1715 kreeg het pand zijn huidige voorgevel. Opvallend is de rijke top van de halsgevel, met alliantiewapens en een beeldhouwde kop. De alliantiewapens zijn afkomstig van de Franse bouwheer, de wisselhandelaar Jan Frederik Mamouchette, heer van Houdringen (overleden in 1720) en zijn vrouw Catherina van Heusden. De beeldhouwde kop en de drie koppen in het alliantiewapen hebben opvallend grote neuzen. Sommigen vermoeden dat dit een karikatuur is, gebaseerd op de Franse naam, Mamouchette, die 'mijn snuit(er)' zou betekenen. Anderen vermoeden dat het hier om Saracenen gaat, die verwijzen naar de handelsbetrekkingen die vanuit dit huis hebben bestaan met Palestina.

VRIENDENGIFT

Het polychromeren en het verguldwerk aan de top is aangeboden door de Vrienden

We gaan links de brug over de Oude Doelen in en de volgende gracht rechts.

14

OUDEZIJDSE ACHTERBURG WAL 156 (TE BEZOEKEN)

Dit in 2011 aangekochte rijksmonument is onlangs gerestaureerd en te bezoeken.

VRIENDENGIFT

De stoeppartij is hersteld dankzij een bijdrage van de Vrienden.

14

OUDEZIJD'S ACHTERBURGWAL 164 ; PAND MET EEN SCHUILPLEK?

Mensen hebben zich tijdens de oorlog op de gekste plekken verstopt; in kassen, wasserijen, musea, in Artis maar ook op hele 'gewone' plekken, zoals zolderkamer-tjes, pensions, bij niet Joodse families of bij een niet Joodse echtgenoot in hun eigen huis. Van de 12.000 Amsterdamse Joden die vermoedelijk zijn ondergedoken is 1/3 alsnog gepakt, gevonden, verraden of aan-gegeven toen ze geen geld meer hadden om voor hun onderdak te betalen. Waarschijnlijk is meer dan de helft buiten de stad ondergedoken.

In dit pand bevindt zich in het trappenhuis een kast die waarschijnlijk ook als schuilplaats gediend heeft. Als je de bovenkant van de kast er namelijk uithaalt en naar boven klimt dan kun je, nadat je het plankje weer teruglegt, er bovenop gaan staan. "Ik heb het uitgepro-beerd. Het ging net, maar het was geen vrolijke gewaar-wording. Weet nu dus hoe je je voelde als onderduiker", gaf de huurder van de bedrijfsruimte aan toen hij het uitprobeerde.

VRIENDENGIFT

Vrienden hebben een bijdrage toegezegd voor het aan-brengen van stoephekjes.

We gaan terug en steken de brug over en gaan de Oude Hoogstraat in.

In de middeleeuwen vormde de Oude Hoogstraat, die wat hoger ligt dan de omliggende straten, een deel van de belangrijkste oost-westas van Amsterdam die van de Dam naar de Sint Antoniesdijk liep, destijds de oostgrens van de stad. Aan en rond de Oude Hoogstraat lagen in de 14e, 15e en 16e eeuw de terreinen van meerdere kloos-tercomplexen.

15

OUDE HOOGSTRAAT 14-18; DE 2E HEMA, EEN JOODS BEDRIJF

Tot 1926 kwamen alleen de rijken in warenhuizen zoals de Bijenkorf. Alles was er duur en het personeel sprak Frans. Dit veranderde toen de H.E.M.A., de Holland-sche Eenheidsprijzen Maatschappij Amsterdam werd opgericht door Leo Meyer en Arthur Isaac, directeuren-generaal van De Bijenkorf. Ze openden hier het tweede filiaal. In de oorlogsjaren moest het bedrijf vele offers brengen. In juli 1942 moesten de Joodse personeelsle-den worden ontslagen en de directeur werd aan de kant geschoven. H.E.M.A werd in die jaren synoniem voor Helpt Elkaar Met Alles. De ontslagen Joodse werkne-

mers werden waar mogelijk ondersteund, personeels-le-den kregen onmisbaarheidverklaringen om hen te vrijwaren van dwangarbeid of ze kregen goederen toe-gestopt. Bij de bevrijding was er weinig meer over van de blakende H.E.M.A. van voor de oorlog. Veel winkels waren in puin, geplunderd of gevorderd. Van de ruim 2000 personeelsleden in 1940 waren er vijf jaar later nog maar 735 over. 201 Medewerkers hadden de bezetting niet overleefd. Zij worden nog elk jaar op 4 mei bij een gedenksteen in het hoofdkantoor herdacht.

16

OUDE HOOGSTRAAT 24; HET OOST-INDISCH HUIS

Dit 17e-eeuwse gebouw, vermoedelijk ontworpen door Hendrick de Keyser, was het hoofdkwartier van de VOC en eerste gebouw wat daadwerkelijk voor hen gebouwd werd. Hier kwamen o.a. de twintig Heren Bewindheb-bers bijeen zoals de enkele Joodse eigenaren van huis De Pinto die we straks bezoeken.

KLOVENIERSBURGWAL

De Kloveniersburgwal vormde de grens van de derde stadsuitbreiding, welke omstreeks 1425 gerealiseerd was, waarbij aan de stadzijde een muur kwam te staan. Ze dankt haar naam aan een onderdeel van de schutterij dat kloveniers werd genoemd, naar het geweer dat de manschappen gebruikten. In het Frans heette dit een couleuvrine. Aan de muren grensden vooral boomgaarden en tuinen van o.a. diverse kloosters

17

KLOVENIERSBURGWAL 44; JOODSE ARCHITECT (TE BEZOEKEN)

In 1532 wordt ons stuk grond door het klooster verkocht waarna het bebouwd werd. Het rijksmonument heeft in 1910 een nieuwe onderpui gekregen naar ontwerp van de orthodoxe Joodse architect E.M. Rood (1851-1929). Rood liet zijn naam in het linker penant aanbrengen. Emanuel Marcus Rood werd in 1851 in Maarssen geboren. Na in Den Haag gewerkt te hebben als aannemer, vestigde Rood zich als aannemer-architect in Amsterdam. Hij heeft een scala aan bouwwerken ontworpen waaronder enkele synagogen, woonhuizen en bedrijfspanden.

Als we de Kloveniersburgwal oversteken treden we het Jodenkwartier binnen.

HET JODENKWARTIER

Dit deel lag in de stadsuitbouw van omstreeks 1600. Joden die nieuw aankwamen gingen in de Jodenbuurt wonen, zonder dwang maar meer omdat ze dezelfde taal spraken, dezelfde gewoonten wat eten betreft hadden en dus dezelfde levensmiddelenzaken, dezelfde rustdag en feestdagen en familiebanden. Er waren ook christenen die in die buurt woonden, maar zij bleven in de minderheid. Tijdens de Tweede Wereldoorlog maakte de Duitse bezetter met wachtposten, wegversperringen, prikkeldraad en borden met het opschrift "Joodsche Wijk / Judenviertel" de oude Amsterdamse Jodenbuurt tot een getto. Ook de brug die u net overstak werd afgezet met prikkeldraad. Deze Jodenbuurt was één van de drie wijken waar de Joden van buiten en later ook van binnen Amsterdam naartoe moesten verhuizen.

We gaan meteen rechts, dan de 1e links en lopen dan rechts om de Zuiderkerk heen.

18

ZUIDERKERK:

De toren van de Protestantse Zuiderkerk uit 1614 domineert de hele voormalige Jodenbuurt en geeft het duidelijkst weer dat van het begin van hun vestiging af er niet alleen Joden in deze buurt woonden. Op zaterdagavond wordt door vele Joden bij het einde van het sjabbat, de wekelijkse rustdag in het jodendom, een bessamiem- of specerijbus gebruikt. De bus wordt rondgegaan waarbij de geur opgesnoven wordt, zodat iedereen

nog eens de heerlijke lucht opsnuift, die symbool is voor de heerlijke geur van sjabbat. De bus had vaak de vorm van een kerktoeren. Vandaar dat de Zuidertoren ook wel de bessamiem-bus van de Jodenhoek genoemd werd.

We gaan door het poortje van het Zuiderkerhof.

Door het poortje is ons Huis De Pinto te zien. De Sint Antoniesbreestraat die doorloopt in de Joden-Breestraat was een drukke verkeers- en winkelstraat en stond vol met allerlei marktkraampjes. Stadsherstel's Huis de Pinto is één van de weinige overgebleven huizen dat aan het Joodse verleden van deze straat herinnert. Voor de oorlog werden vrijwel alle panden in de Sint Antoniesbreestraat door Joden bewoond en ook de winkeliers waren Joods. De deportaties, de Hongerwinter van '44-45 en de saneringen van de jaren vijftig en zestig, waaronder de

destijds zeer omstreden aanleg van de metro, hebben de oorspronkelijke bebouwing doen verdwijnen. Ook Huis De Pinto was bijna afgebroken om plaats te maken voor een brede verkeersweg. Na veel verzet van de buurt en o.a. Geurt Brinkgreve, een van de initiatiefnemers van Stadsherstel, konden de verkeersplannen tegengehouden worden en werd Huis De Pinto gered. Het pand werd in 1975 gerestaureerd door Stichting De Pinto en kwam later in bezit van Stadsherstel. Onlangs is het gerenoveerd.

19

SINT ANTONIESBREESTRAAT 69; HUIS DE PINTO (TE BEZOEKEN)

We gaan links af en blijven aan deze zijde, steken de brug over en kijken nog even naar drie bijzonderheden voordat we oversteken en de Zwanenburgwal ingaan.

20

SINT ANTONIESLUIS MET SLUISWACHERSHUISJE

De Sint Antoniesluis was het centrum van een levendige straathandel, vooral in gedragen kleren. Vele 'ouwekleerkoopliden' hebben daaraan de naam Sluis of Sluys overgehouden. Samen met de Oude schans was dit de grens van de jodenbuurt.

MONUMENT JACOB ISRAËL DE HAEN

In het midden van de straat, voor de Sint Antoniesluis, staat een zuil op een sokkel in de vorm van een schildpad met daarop een strofe uit een gedicht van Jacob Israël de Haan (1881-1924) waarin Amsterdam wordt bezongen. Het monument is geplaatst 'om de plek te markeren waar de grootschalige sanering en de aantasting van het stadspatroon tot stand werd gebracht.

21

REMBRANDHUIS; HET JOODSE BRUIDJE

De schilder Rembrandt van Rijn (1606-1669) heeft van 1639 tot 1660 hier, in het hart van de Jodenbuurt gewoond aan de relatief deftige Breestraat, die toen geleidelijk aan steeds Joodser van karakter werd en daardoor Jodenbreestraat ging heten. Het huis is gebouwd in 1606 en toen Rembrandt het kocht was hij al een beroemd kunstenaar. In de negentiende eeuw was er een huissynagoge op de bovenste verdieping. In 1906 kocht de gemeente het pand en bestemde het als museum.

De werken van Rembrandt tonen aan dat zijn werk wezenlijk is beïnvloed door zijn Joodse omgeving en hij maakte vaak gebruik van anonieme buurtbewoners als model voor zijn personages. Rembrandt kreeg van een aantal welgestelde Joden opdrachten zoals van zijn overbuurman de rabbijn Menasseh ben Israël. De ets 'Het Joodse Bruidje' stelt vermoedelijk de dochter van Ephraim Nueno, een vriend van Rembrandt en bekende Portugees-Joodse arts, voor.

Na de Zwanenburgwal gaan we links het Waterlooplein op.

22

WATERLOOPLEIN; VOORMALIG VLOOYENBURG

Het Waterlooplein is ontstaan door demping van de grachten die het vroegere eiland Vlooyenburg omsloten. Van oorsprong was het een drassig stuk grond dat herhaaldelijk overstroomde (Overvloeyde). In 1602 startte de bebouwing op Vlooyenburg. In die tijd kwamen de eerste Portugese Joden naar Amsterdam en zij gingen zich hier vestigen. Tussen de scheepswerven en de houtopslag konden zij onopvallend hun godsdienst uitoefenen en begin 17e eeuw ontstonden hier de eerste verborgen synagogen waarvan de eerste openlijke

Portugees-Joodse synagoge in 1639 haar deuren opende. Halverwege de zeventiende eeuw kwamen er grote aantallen arme Hoogduitse Joden die zich in krotten en sloppen in deze buurt vestigden. Het armoedige karakter werd versterkt doordat de beter gesitueerde Joden vertrokken naar de nieuw grachten. Na de demping van 1882 kreeg het plein de naam Waterlooplein en werd de markt van de Breestraat hier naartoe verplaatst. Het hebreeuwse 'Lou' betekent niet of geen. Na de demping geen water meer, vandaar de naam Waterlooplein.

KROTTEN EN SLOPPEN; EEN OOGGETUIGE VERSLAGEN VAN ROND 1900

Louis Hermans kreeg in 1901 van de Amsterdamsche Bestuurdersbond opdracht onderzoek te doen naar de woonomstandigheden van de armste Amsterdammers, de krot- en kelderbewoners. In zijn rapport komt het volgende naar voren:

In het jaar 1874 waren er in Amsterdam 4985 kelderwoningen, waarvan 3500 voor bewoning ongeschikt En men moet over die kelderwoningen niet zoo licht denken; verschillende kelderwoningen zijn vochtig en de bewoners moeten zodra zij 's morgens opstaan pompen of water scheppen, wil men tenminste niet hebben, dat de vloer blank staat. Slakken en schimmels op het behangsel vooral aan de benedenzijde, zijn dan ook in de kelderwoningen geen zeldzaamheid. De bevolkingsdichtheid in de jodenbuurt was ruim zevenmaal groter dan in de hele stad, en verder was het aantal huizen waarin besmettelijke ziektes voorkwamen

vele malen groter dan in de hele stad. Hermans gaf aan dat je juist hier moet gaan wandelen als je meer wilt weten over slechte woningtoestanden.

In de Joden Houwtuinen werd door hem een slop bezocht met de naam 'wijde gang' hij schreef daarover: "Hier voeren de menschen strijd met het ongedierte en delven vaak het onderspit in dien strijd. In den zomer, als de nachten zoel zijn, slapen vader en moeder liggend over de vensterbanken, want de wandluizen bijten zoo geducht en zijn zoo talrijk in het donkere gat, dat men bedstede noemt, dat van slapen geen sprake kan zijn. Alleen de kinderen die moede, doodmoede zijn van het venten of het bedelen kunnen er slapen, al krabben zij ook het vuile vleesch tot bloedens toe in hun slaap. Het zijn niet alleen de wandluizen, die de bewoners komen kwellen, ook de ratten, groote, leelijke beesten, doen hetzelfde."

23

MOZES EN AÄRONKERK

Vanwege zijn opvallende ligging in de Jodenbuurt is deze katholieke kerk vaak versleten voor een synagoge. De volksnaam Mozes en Aäron komt van de gevelstenen die in de achtergevel zijn gemetseld en afkomstig zijn van de huizen Moyes en Aäron waarin zich eerst de schuilkerk bevond.

De kern van de jodenbuurt heeft eeuwenlang gelegen rondom dit gebied waar ook de monumentale synagogen kwamen.

We steken over en lopen rechtdoor en blijven aan de rechterzijde. Als u de Portugese Synagoge wilt bezoeken dan steekt u de Weesperstraat over, u ziet de synagoge voor u. Anders loopt u door en vervolgt u de wandeling.

24

DE PORTUGESE SYNAGOGUE
(TE BEZOEKEN)

U kunt met uw museumjaarkaart de synagoge bekijken of met 50% (Vrienden)korting voor € 6,00 inclusief audiotour een bezoek brengen. We raden u aan alleen de Portugese Synagoge en de schatkamer, rechts van de ingang, te bekijken en een andere keer terug te komen. Uw kaartje is namelijk een maand geldig voor het gehele Joods Cultureel Kwartier. Dit wordt u aangeboden door het Joods Cultureel Kwartier.

De Portugese Synagoge is eeuwenlang het symbool geweest van de bloei van Joods Amsterdam en heeft veel bijgedragen aan de beeldvorming over de rijke Sefardische- of Portugese Joden. De synagoge is ononderbroken in gebruik gebleven tot mei 1943. De nazi's lieten de synagoge onaangetast en het ontkwam aan plunderingen in de Hongerwinter. Nog altijd is de synagoge in gebruik bij de Portugees-Israëlitische gemeente. De synagoge is één van de belangrijkste Joodse monu-

menten van Nederland en wereldberoemd. Zo heeft het model gestaan voor synagogen in London, Willemstad, Paramaribo en New York. Hoewel de Grote Synagoge van de Hoogduitse Joden iets ouder is, is de Portugese Esnoga of Snoge het symbool geworden van openlijk beliden jodendom. De omvang van het gebouw en de indrukwekkende architectuur is een uitdrukking van het zelfvertrouwen van de Portugese gemeente in Amsterdam en van de tolerantie van de stad, want nergens in West-Europa mochten de Joden zo openlijk zichtbaar getuigen van hun geloof. De Snoge is onder leiding van stadsbouwmeester Elias Bouwman, ook de bouwmeester van ons huis de Pinto, tussen 1671 en 1675 gebouwd. Het Joodse aspect werd gezocht in symbolische details en vooral in de voorhof, die verwijst naar de tempel van Salomo. Door de omringende laagbouw werd voldaan aan het voorschrift dat de synagoge hoger moet zijn dan de huizen, zodat hij voor iedereen zichtbaar is.

25

JONAS DANIEL MEIJERPLEIN; DE FEBRUARISTAKING

Tussen de Portugees en de Hoogduitse synagogen ligt dit plein, met in het midden het robuuste beeld van de dokwerker. Het beeld is gemaakt door Mari Andriessen en werd in 1952 onthuld door koningin Juliana ter herinnering aan de Februaristaking die elk jaar wordt herdacht. Vanwege diverse ongeregeldeheden ontstond er voor de Duitse bezetter voldoende aanleiding om op 22 en 23 februari 1941 de eerste grote razzia's o.a. op dit plein onder de Joodse bevolking te houden. Dat was de aanzet tot de Februaristaking die gestart werd door de dokwerkers in Amsterdam en zich uitbreidde naar

de Zaanstreek, Haarlem, Velsen, Hilversum en de stad Utrecht en directe omgeving. Het was de eerste en enige grootschalige en openlijke verzetsactie tegen de Duitse bezetter in Nederland. Na de oorlog kreeg de stad wegens de staking het devies 'Heldhaftig, Vastberaden en Barmhartig'.

Jonas Daniël Meijer (1780-1834) was een begaafd jurist die op jonge leeftijd de eerste Joods advocaat werd. Hij was een belangrijk adviseur van koning Lodewijk Napoleon en koning Willem I.

26

HET HOOGDUITSE SYNAGOGECOMPLEX

De synagogen van de Hoogduitse Joden bieden sinds 1987 onderdak aan het Joods Historisch Museum. Het grootste synagogecomplex van Europa heeft daarmee een waardige bestemming gekregen nadat het ruim veertig jaar in een desolate staat had verkeerd. Het complex bestaat uit twee grote en twee kleinere synagogen. De Grote synagoge is in 1671 gebouwd en was de eerste synagoge in West-Europa die voor iedereen zichtbaar was. Het ontwerp is van stadsbouwmeester Daniël Stal-

paert, die ook de Amstelkerk, het kantoor van Stadsherstel ontwierp, en Elias Bouwman.

Het bestuderen van de leer werd de belangrijkste opdracht van de Joden om tot God te komen. De rabbijn werd de leraar en de synagoge de plek van samenkomst gebed en vooral van studie. Dat verklaart waarom de synagoge werd aangeduid als scula of in het Duits 'Schule' waarvan het Jiddisj-Nederlandse sjoel is afgeleid.

DE JODENGRACHTEN

De grachten ten oosten van de Amstel behoren bij de laatste grote stadsuitleg van Amsterdam in de Gouden Eeuw. De belangstelling nam vanwege de stagnerende economische ontwikkeling in Amsterdam af waardoor het voor de beter gesitueerde Joden de kans gaf om de snel verpauperde jodenbuurt te verlaten. Vooral de rijkere Portugese Joden vestigden zich hier waardoor zij in de volksmond Jodengrachten werden genoemd.

De panden van Stadsherstel aan de Nieuwe Herengracht zijn het beste te zien als u net over de brug even terugkijkt.

27

HOEK NIEUWE HERENGRACHT 55-45; EEN RIJK VERLEDEN

Stadsherstel kocht in 1991 het hoekpand nummer 55 en nummer 45 met de daartussen liggende gronden. De panden waren gedemonteerd vanwege de aanleg van de metrolijn onder voorbehoud dat ze teruggebouwd zouden worden. Omdat zich een metrobuus pal onder de panden bevindt werd een bijzonder casco gerealiseerd. De binnenkant werd compleet uitgevoerd in beton, bij de buitenzijde en de kap is zover mogelijk gebruik gemaakt van onderdelen van de gedemonteerde panden. Om trillingen vanuit de metrobuus op te

kunnen vangen staat de totale constructie op rubberen blokken op de fundering. In 1993 was de restauratie en reconstructie gereed en werd de openingshandeling verricht door burgemeester Ed van Thijn.

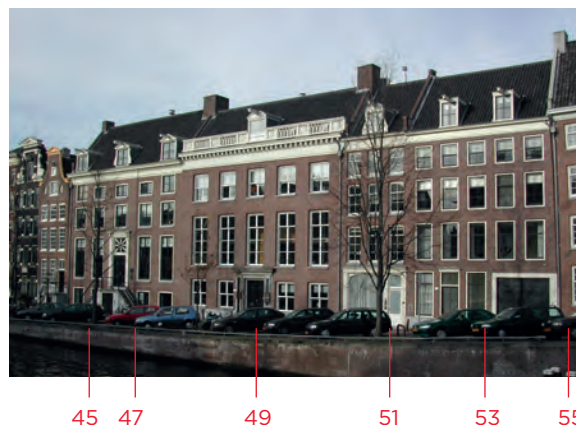
De panden worden de Waterleidingpanden genoemd naar het kantoor van het Gemeentelijke Waterleidingbedrijf die hierin gehuisvest was. Maar de oudheidkundige en kunsthistorische waarde is vele malen groter dan de waterleidinghistorie.

NIEUWE HERENGRACHT 51

Dit pand had voornamelijk Joodse bewoners. Op de gevelsteen is te lezen dat de eerste steen in 1851 gelegd is door de 12-jarige Isaäk van Liet. Van deze familie waren verschillende generaties actief in de Joodse gemeenschap, onder andere als bestuurder van een begrafenisvereniging.

NIEUWE HERENGRACHT 49; LOGEER-ADRES VAN STADHOUDER WILLEM III

Dit pand is het mooiste pand op dit stukje gracht. Hier woonde van 1620-1697 Mozes Curiël alias Hieronymus Nunes da Costa. Zijn vader was in het begin van de 17e eeuw een vooraanstaand persoon binnen de Sefardische gemeenschap in Hamburg en ook gezant(ambassadeur) van de koning van Portugal. Nunes vertrok in 1642 naar Amsterdam omdat deze stad het internationale handelscentrum werd. Hij was één van de eersten die zich vestigden aan deze gracht. Als voorstaander van de Portugese onafhankelijkheid werd hij in 1645 door de Portugese koning tot agent van de kroon benoemd, waardoor hij onder andere vrijstelling van belastingen verkreeg. Hij werd later ook in de adelstand verheven. Hij was o.a. actief in de handel in diamanten, vijgen, suiker en tabak en was een duidelijk

voorbeeld voor de inbreng die Sefardische kooplieden hadden in de uitbouw van de Amsterdamse handelsactiviteiten in de Gouden Eeuw. Nunes was een zeer begaafd en geleerd persoon en ontving in zijn fraaie huis veel diplomaten en aristocraten en was persoonlijk bevriend met stadhouder Willem III, die meerdere malen bij hem heeft gelogeed. Mede dankzij zijn financiële steun kon de Portugese Synagoge worden gebouwd en hij heeft ook het heilige hout voor de Tora geschenken. Hij was vanaf zijn vijfendertigste tot aan zijn dood bestuurder van de Portugese Joodse gemeente in Amsterdam. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het huis gebruikt voor de opvang van Chassidische Joden die gevlucht waren uit Duitsland.

NIEUWE HERENGRACHT 45; HUIS VAN EEN BEKENDE SCHRIJVER EN DICHTER

De bekende schrijver en dichter Isaäk da Costa (1798-1860) heeft in dit huis zijn jeugd doorgebracht. Hij was één van de belangrijkste personen in de 19e eeuw. Hij veroorzaakte samen met zijn vrouw Hanna Belmonte grote opschudding met hun bekering tot de Nederlandse Hervormde Kerk in 1822. Na Isaäk hebben er vrijwel altijd Joden in het pand gewoond waaronder de bekende Sem Premisela (1869-1936) en zijn zoon Meijer Jacob Premisela (1904-1971). Premisela, arts, mizrachist en publicist en emigreerde naar Israël.

NIEUWE HERENGRACHT 43; HUIS VAN EEN KUNSTVERZAMELAAR

Dit pand is één van de vele panden die leeggehaald zijn in de oorlog. Het huis werd o.a. bewoond door familie Lopes Suasso die al sinds het midden van de 17e eeuw in Amsterdam woonde en behoorde samen met De Pinto, Pereira en Belmonte tot de meest welgestelde Joodse families van de stad. Ze namen de leefwijze van de West Europese aristocratie zoveel mogelijk over waaronder

het verzamelen van kunst. In de negentiende eeuw was Jonkheer Augustus Pieter Lopes Suasso een van de belangrijkste kunstverzamelaars in Nederland. Na zijn dood in 1890 heeft de weduwe Suasso de Bruyn de omvangrijke kunstverzameling nagelaten aan de stad Amsterdam waardoor het Suasso Museum, het latere Stedelijk Museum ontstond.

WEESPERSTRAAT

Al in de jaren dertig bestonden er plannen om de smalle Weesperstraat te verbreden, maar dat voornemen nam nog grootsere vormen aan na de Tweede Wereldoorlog. Voor de verpauperde en leegstaande buurt werd een

wederopbouwplan opgesteld, kort daarna viel ook het besluit tot aanleg van de IJ-tunnel. Zo veranderde de relatief rustige Weesperstraat in een vierbaansweg.

We lopen het trappetje af langs het herdenkingsmonument en slaan rechtsaf de Nieuwe Keizersgracht op.

28

HET MONUMENT VAN JOODSE DANKBAARHEID

Het ontwerp van dit monument is van de Joodse beeldhouwer Jobs Wertheim, die tijdens de oorlog met zijn gezin naar Kamp Westerbork en daarna Theresienstadt werd gedeporteerd. Het is aangebracht in 1950 als

dankbetuiging voor de Amsterdammers die de Joodse bevolking hebben geholpen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

29

SCHADUWKADE

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn meer dan 200 bewoners van deze gracht vermoord omdat ze Joods waren. Dit is te lezen op de bordjes op de twee bruggen van dit gedeelte van de gracht. Op de kaderand ziet u de

namen van Joodse bewoners die in de panden ertegenover woonden. De schaduwkade is een initiatief van bewoners van de Nieuwe Keizersgracht en werd in 2013 voltooid.

Aan het eind gaan we linksaf de Amstel op. We steken de Magere Brug over en gaan meteen naar rechts en na de volgende brug de Keizersgracht op (rechter zijde).

30

KEIZERSGRACHT 703; GEBOORTEHUIS MR. PH.J. BACHIENE

Dit winkelhuis werd in 1669 gebouwd door de meester-metselaar Dirk Heere en is waarschijnlijk altijd een winkelhuis gebleven. We weten dat meester-kabinetmaker Pieter Uylenburg in dit pand heeft gewoond alsook Mr. Ph. J. Bachiene waar een gevelplaat voor is aangebracht. Hij was grondvester van het Ned. hypotheek bankbe-

drijf, volgeling van Thorbecke en vier jaar Tweede Kamerlid voor een Zeeuws district. Maar het was ook een Joods huis met vijf Joodse bewoners die allen de oorlog niet overleefden. Dit pand is in 1961 door Stadsherstel aangekocht en in 1970 gerestaureerd.

31

KEIZERSGRACHT 697-695; AMSTERDAMSE VERZETSGROEPEN EN SCHILDER MONNICKENDAM (TE BEZOEKEN)

Over dit rijksmonument met haar prachtige plafond-schildering en ander werk van Martin Monnickendam vertelt de voorzitter van de Vriendenvereniging en tevens huurder van dit pand, Ruud van Helden, u graag over. Over de verzetshistorie van dit pand hebben we Loes Gompes, tevens schrijfster van het boek Fatsoenlijk Land bereid gevonden over te vertellen.

VRIENDENGIFT

De in 1890 verdwenen stoep werd gereconstrueerd dankzij een bijdrage van de Vrienden

32

REGULIERSGRACHT 63; ARCHITECT VAN DE 'HOLLANDSE RENAISSANCE'

Het pand Reguliersgracht 63 is net zoals nummer 57 ontworpen door Izak Gosschalk (later: Isaac) in opdracht van de firma Z. Deennik & Zoon timmerlieden, aannemers en makelaars. Nummer 63 was bestemd als woonhuis voor de directeur, de meester-timmerman Zeeger Deenik (1844-1906), die het in februari 1883 met zijn gezin kon betrekken.

Gosschalk was in 1838 geboren aan de Nieuwe Herengracht en groeide op in een liberaal Joods artsengezin. De in zijn tijd zeer bekende Isaac Gosschalk (1838-1907) heeft vooral in Amsterdam belangrijke gebouwen ontworpen. Hij is wel de architect van de 'Hollandse Renaissance' genoemd, maar hij heeft zich ook laten inspireren door de gotiek. Zijn naam werd met name gevestigd dankzij zijn vriend Gerard Adriaan Heineken voor wie hij een Stoombierbrouwerij ontwierp aan de Stadhouderskade. Dit pand betekende zijn doorbraak, vooral ook omdat reclamepionier Heineken er vaak afbeeldingen van gebruikte.

Dit pand is in 1974 aangekocht en is een rijksmonument met een zeer originele laat 19e-eeuwse gevel in middeleeuwse trant (overkragingen, topgevel met windveren) maar met neorenaissance details; opmerke-

lijke oorspronkelijk waarschijnlijk open loggia op de 3e verdieping. Het pand is in 2003 gerestaureerd en gelukkig kon het aan één huurder verhuurd worden zodat het bijzonder fraaie 19e-eeuwse interieur zoveel mogelijk in oude staat behouden kon worden.

VRIENDENGIFT

De Stoephekjes zijn dankzij de steun van de Vrienden teruggebracht ook kreeg het pand een lantaarn met arm.

REGULIERSGRACHT 65-67/KERKSTRAAT 321-323; WEER EEN FRAAIE HOEK

Deze zeer vervallen maar voor het stadsbeeld zo belangrijke panden werden in 1974 als één cluster aangekocht en in 1991 gerestaureerd. Met veel zorg is de gedemoniteerde gevel van nummer 65 weer met de oude steentjes opgetrokken, waarbij veel aandacht is besteed aan het metselverband. In de winkel van nummer 67 is de 19e-eeuwse winkelbetimmering gerestaureerd teruggebracht samen met de bijbehorende tegelpatronen in de vloer.

Voor de Amstelkerk gaan we links de Kerkstraat in.

KERKSTRAAT 329-331; EEN VERPLAATST HUIS

Deze twee panden werden aangekocht in 1971. Van nummer 331, dat ooit het tweelingpand was van het zwaar vervallen pand 329, resteerde in 1991 - toen Stadsherstel eigenaar ervan werd - alleen nog het onderstuk. Dit werd gebruikt als stalling en onderdoorgang voor auto's naar het daarachter gelegen binnenterrein. Op deze plek staat nu een pand dat afkomstig is uit de Dirk van Hasseltsteeg. Het is verplaatst, omdat het

VRIENDENGIFT

Bij het schoonmaken van de gevels kwam in de zijgevel van 67 een aantal dichtgemetselde 'gevelogen' tevoorschijn, die vroeger dienden voor de verlichting van het trappenhuis. Dankzij de steun van de Vrienden konden de ogen weer geopend worden. Deze zijn nu gevuld met glas-in-loodraampjes, gemodelleerd naar een origineel ruitje dat achter het metselwerk werd ontdekt. Ook hebben de Vrienden deze panden voorzien van bijpassende oude lantaarns, nummer 65 van een mooi snijraam en Kerkstraat 321 van levensboompjes in de voordeuren.

moest wijken voor het Kolkcomplex. In de top van dit pand is bij de voltooiing van de herbouw in 1995 een gevelsteen aangebracht ter herinnering aan dr. Th.A.J. Meys, commissaris van Stadsherstel, die bij een auto-ongeluk om het leven is gekomen.

AMSTELKERK

Hier begint om 15.00 uur het concert van het Jiddisch Koor. Dit pand uit 1670 was zeer vervallen en is in 1990 gerestaureerd door Stadsherstel waarna ze het als haar eigen kantoor in gebruik kon nemen. Ook is de kerk, net zoals elf andere bijzondere gebouwen, te huur voor diverse evenementen. Wist u dat u als Vriend 5% korting op de zaalhuur van een bijzondere locatie krijgt? . Aan de overkant van het plein, aan de Prinsengracht ziet u een andere bijzondere locatie van Stadsherstel, namelijk De Duif.

VRIENDENGIFT

Aan beide panden hebben de Vrienden bijgedragen. Bij de Amstelkerk aan het Bätz-orgel, de lantaarns, de luidklok en de klokkenstoel.

KOKADORUS

Op het Amstelveld staat een bronzen beeld, gemaakt door Erica van Eeghen, van de marktkoopman Kokodorus. Hij is symbool geworden van de Joodse marktkoopman, eeuwenlang het meest typerende beroep van de Joden. Omdat zijn opa Ko heette, zijn oma Ka en zijn vader Dorus, noemde Meijer Linenwiel zich Kokodorus. Onder die naam werd hij de koning van de Nederlandse standwerkers, een briljant fantast en een verkoper van schrijfgerei, zakmessen, lepels, vorken, kammen, zeep, bretels, likdoornpleisters wondermiddelen en vooral praatjes. Hij stond vanaf 1881 als veertienjarige jongen op de maandag markt op het Amstelveld. Tijdens de Duitse bezetting was ook deze markt verboden voor Joden.

De Kerkstraat is onderdeel van de Vierde Uitleg van Amsterdam, ontworpen door Daniël Stalpaert en vanaf 1658 aangelegd. De Kerkstraat, die tussen de Keizersgracht en de Prinsengracht ligt, was bedoeld voor de koetshuizen en paardenstallen van de grachtenpanden. Het grachtenpand en het koetshuis hoorden vaak kadastraal bij el-

In dit stukje Kerkstraat is goed te zien waar Stadsherstel zich vooral in de beginjaren mee bezig hield namelijk het restaureren van hoekpanden en vaak namen we de bouwvallige buurpanden ook mee. De filosofie daarachter was dat je met een hoekpand een positieve uitstraling naar twee zijden kan realiseren in de hoop dat dat het vliegwieleffect, dat andere buurtbewoners dus ook hun panden gingen opknappen, twee maal zo groot zou worden.

kaar. Aan de Kerkstraat lag als het ware de achteringang van het grachtenpand. De Kerkstraat ontleent haar naam aan de bedoeling om vier geplande kerken in deze stadsuitbreiding met elkaar te verbinden: de Amstelkerk, de Oosterkerk en twee kerken die nooit zijn gebouwd, één bij het Molenpad en één bij de Weesperstraat.

KERKSTRAAT 396-398

Vlak bij de Magere Brug zien we weer een aantal panden die door Stadsherstel gerestaureerd zijn. De panden 396-398 zijn in 1968 aangekocht en 400-402 in 1970. Alle vier de panden zijn in 1970 gerestaureerd

KERKSTRAAT 414- 416, 419 en AMSTEL 262; ÉÉN VAN DE VELE HOEKEN

De panden zijn aangekocht in 1963 en gerestaureerd in 1964. Amstel nummer 262 is een Joods huis waar Rachel Sanders-Polak woonde met haar kinderen Anna en Albert. Zij stierf op 71-jarige leeftijd in het concentratiekamp Auschwitz. Opvallend is de afgesneden hoek van dit pand. Dit zag je vaker bij hoekhuizen. Het stamt uit de tijd dat men met koetsen door de straten reed. Als een paard de bocht niet wijd genoeg nam, maakte de koets een nog smallere bocht en kon dan een hoekhuis schampen. Door de hoek 'eruit te snijden' voorkwam je dit probleem. In de 18e en eind 19e eeuw zat er op de begane grond een broodbakker vandaar de uitstekende etalage. Aan beide zijgevels bevindt zich een 'pothuis', een uitbouwje waar vroeger de put zat waar regenwater werd verzameld. Later kreeg het andere functies, zoals secreet of kookruimte. Men nam het niet zo nauw met de hygiëne, want in dit geval zaten in het pothuis zowel een waterput als een secreet.

Om de hoek bevinden zich nog een aantal panden van Stadsherstel (264, 268, 282), maar wij gaan de Magere Brug weer over het Jodenkwartier in.

De Kerkstraat gaat na de Magere Brug over in de Nieuwe Kerkstraat. In de volksmond werd dit de Jodenkerkstraat genoemd. De armere Portugese Joden vestigden zich in de straatjes tussen de Jodengrachten en de straatarme Hoogduitse Joden bleven voor het grootste deel in de oude Jodenbuurt. De Jodenkerkstraat was een familie buurtje met een rijk verenigingsleven en waar vaak op straat gedanst werd. Het muziek schalmde daarbij dan uit de openstaande ramen. Het Joodse karakter is vrijwel geheel weggevaagd door de oorlog en niemand spreekt meer van de Jodengrachten of de Jodenkerkstraat.

AMSTEL 81

Dit hoekhuis is aangekocht in 1968. Het pand was zo bouwvalig dat het meteen na aankoop tot op de begane grond verdieping moest worden afgebroken. De herbouw/restauratie vond plaats in 1973. Het pand maakte oorspronkelijk deel uit van drie identieke halsgevels uit 1736. Het 19e-eeuwse uiterlijk werd gereconstrueerd

AMSTEL 87; GESLOOPT WEGENS OORLOGSSCHADE

Het huis was in 1736 gebouwd in opdracht van de steenrijke lakenhandelaar Francois Straalman. In 1779 koopt Ezechiël Schabracq het pand. Ezechiël was lid van de Joodse patriottensociëteit 'Felix Libertate', Latijn voor Gelukkig dankzij de vrijheid. Het was een patriotische sociëteit of club die in 1795 in Amsterdam was opgericht en waarvan het doel de gelijkberechtiging, de emancipatie, van de Joden was. Deze Joodse patriotten waren aanhangers van de Haskalah (Joodse verlichting), en de Franse Revolutie die na eeuwen door kerk en staat gezaaide haat en onderdrukking de emancipatie van de Joden had gebracht. Ondanks de beginselen van de Bataafse Revolutie werden de Joden in andere sociëteiten geweerd, zodat een eigen sociëteit werd opgericht. De sociëteit bestond uit ongeveer honderd leden die in de Franse Revolutie hun grote voorbeeld zagen en vonden dat de gelijkberechtiging in de republiek niet snel genoeg tot ontwikkeling kwam.

AMSTEL 93; HIER WERDEN DAVIDSTERREN VERKOCHT

Hier was in de twintiger en dertiger jaren van de 20e eeuw een zionistisch centrum waar men zich bezig hield met fondsenwerving en waar zionistische verenigingen bijeen kwamen. Zionisme is een nationale beweging en ideologie die een Joods thuisland of Joodse staat ondersteunt in het gebied waar in vroegere tijden

AMSTEL 95: BEWOOND DOOR C. ANDRIESSEN EN LATER EEN JOODS HUIS

Hier woonde Christiaan Andriessen die hier zijn dagboeken tekende. Later werd het een Joods Huis

In oorlogstijd woonde op de begane grond Maud Nunes Cardozo, geboren op 4 juli 1924 in Amsterdam als vierde kind van David Nunes Cardozo en Veronika Haag. Ze had nog een oudere broer, Sjaak, en twee oudere zussen, Greetje en Annie. In 1930 werd haar broertje Flip geboren. Maud's vader was pompeur, haar moeder hoedenmaakster, maar daar deed zij niets meer mee na haar huwelijk. Beide ouders hadden problemen met hun gehoor: vader was doofstom, moeder was slechthorend en ook Maud leed aan deze laatste kwaal. Ook haar geestelijke vermogens waren niet optimaal. Eind 1942 is het gezin op een ochtend van huis gehaald en via de Hollandsche Schouwburg naar Westerbork gebracht. Sjaak was toen al ondergedoken en de zussen Greetje en Annie waren inmiddels getrouwd en woonden al niet meer thuis. Maud bleef met haar ouders en broertje drie weken in Westerbork - toen werden ze op transport gesteld naar Auschwitz, waar ze alle vier op 26 februari 1943 in de gaskamers werden vermoord. Sjaak, Greetje en Annie overleefden de oorlog door onderduik. Maud Nunes Cardozo werd 18 jaar.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonde de Joodse familie Klein in Amstel 87. Het gezin bestond uit David en Regina en hun dochters Mirjam en Betty. Alle gezinsleden stierven in het concentratiekamp Auschwitz. Regina en haar dochters in 1943 en David in 1944. In de winter van 1944/45 liep het pand oorlogsschade op waardoor het in november 1945 gesloopt werd. In 1962 is het pand gereconstrueerd door Stadsherstel.

de Israëlitische koninkrijken Israël en Judea lagen. Tijdens de bezettingsjaren was het pand in gebruik genomen door een afdeling van de Joodse Raad. In het voorjaar van 1942 werden er gele Davidsterren verkocht voor 4 cent per stuk.

Sophia Dukker-Theeboom geboren in Amsterdam woonde in op de 1e verdieping met haar man Jacob Dukker (beroep reiziger) en één van hun zonen Samuel Dukker (beroep magazijnbediende). Sophia stond ook bekend als tante Fietje. Het echtpaar Dukker had twee zonen. De één was leider van een jazzband in een hotel aan het begin van de Kalverstraat. De ander was getrouwd met Milca Komkommer. In 1941 woonde zij nog bij haar ouders. Sophia, Jacob en Samuel zijn alle drie in 1942 in Auschwitz overleden.

Hartog Kuit, 38 jaar, geboren te Amsterdam overleed in Sobibor in 1943. Hartog Kuit woonde samen met zijn huisgenote op de 2e verdieping en hij had twee kinderen. Toen de huisgenote van Hartog Kuit werd opgeroepen zich te melden in kamp Vught heeft zij het oudste kind in bescherming gegeven aan een kennis. In Vught bleek zij zwanger van haar tweede kind. De moeder en het tweede kind hebben de oorlog overleefd, van het oudste kind is niets meer vernomen. Ook woonde Marie Troede (naaister) in 1941 in dit huis. Ze overleed in Auschwitz in 1943

AMSTEL 95-97

Amstel 95 en 97 zijn de eerste panden die Stadsherstel heeft aangekocht. Maar ook weer niet...

In het oprichtingsproces van Stadsherstel werd in 1955 een rapport op tafel gelegd over de exploitatiemogelijkheden van deze panden. In werkelijkheid waren zij enkele maanden eerder door anderen op een veiling gekocht. Op basis van dit rapport werd besloten dat de doelstellingen van Stadsherstel haalbaar zouden zijn, mits de overheid het onrendabele deel van de restauratiesubsidieerde. Amstel 95 en 97 waren dus de eerste panden die – zij het theoretisch – bewezen dat de Stadsherstelgedachte levensvatbaar zou zijn. In 1958 werden deze twee theoretisch aangeschafte panden ook daadwerkelijk aangekocht.

VRIENDENGIFT

Hier kunt u de 18e- eeuwse gevellantaarn bewonderen, gevonden in een kringloopwinkel, gerestaureerd dankzij de Vrienden. Dit pand werd door de Vrienden uitgekozen als pand waar de lantaarn het beste tot zijn recht komt.

AMSTEL 99

VRIENDENGIFT

Dit in 1972 aangekochte en in zeer erbarmelijke staat verkerende pand is in 2009 opgeleverd.

De Vrienden droegen bij aan de reconstructie van de stoeppartij.

36

NIEUWE PRINSENGRACHT 29

Dit 18e-eeuwse pand is in 1957 door Stadsherstel aangekocht en in 1968 gerestaureerd.

37

NIEUWE PRINSENGRACHT 43 t/m 53; EEN PROJECT MET WUBBO OCKELS

Van deze rij van zes panden zijn er vijf rijksmonument uit de 18e en 19e eeuw. Bij dit project vertellen we u graag meer over de restauratie en de duurzaamheidsmaatregelen die we getroffen hebben. Dit project behoort namelijk tot het Pilot Project van de Groene Grachten, een initiatief van Wubbo Ockels.

NIEUWE PRINSENGRACHT 51; WOONHUIS VAN WALTER SÜSKIND

Walter Süskind (1906-1945) werd in het Duitse Lüdenscheid uit Nederlandse ouders geboren. Samen met zijn vrouw Johanna Natt en zijn dochtertje Yvonne woonde hij in Bergen op Zoom maar moest op 19 maart 1942 verhuizen naar de Nieuwe Prinsengracht 51-1 op last van de bezetter.

In de loop van 1942 begonnen de Duitse bezetters met het wegvoeren van de Joodse inwoners van Amsterdam. De Hollandsche Schouwburg werd ingericht als centrale verzamelplaats. Ongeveer drie keer per week ging er 's nachts een transport vanaf de Schouwburg naar Kamp Westerbork. Velen werden vandaar naar kampen in Duitsland of Polen vervoerd. De in 1941 opgerichte Joodse Raad kreeg de opdracht 'hulp aan vertrekkenden' te bieden en was verantwoordelijk voor de praktische organisatie in het gebouw. Dat Joden in opdracht van de Duitsers – weliswaar met hun eigen agenda - meewerkten aan de ondergang van hun eigen gemeenschap, is altijd een pijnlijk punt gebleven. Als directeur van de schouwburg werd door de Joodse Raad Walter Süskind aangewezen. Süskind zag er niet Joods uit. Hij was groot, blond en had blauwe ogen. Hij sprak perfect Duits en hij kreeg het vertrouwen van Aus der Fünten, die verantwoordelijk was voor de organisatie van de deportaties uit Nederland.

Walter was in staat de persoonsgegevens van vooral kinderen te manipuleren. Samen met de directrice van de crèche, Henriette Rodriques Pimentel, zette hij met de Amsterdamse econoom Felix Halverstad een systeem op om Joodse kinderen uit de schouwburg via de crèche te laten onderduiken. Zodra er onderduikadressen beschikbaar waren, haalden de verzorgsters de kinderen uit de crèche. Baby's en peuters werden in een tas, een doos, een koffer of desnoods in een vuilnisbak gestopt. Het verzetswerk dat Süskind en de zijnen verrichtten, gebeurde zonder dat de leiding van de Joodse Raad daar iets vanaf wist. Tot op de dag dat de laatste Joden uit Amsterdam werden weggevoerd, 29 september 1943, werden er zo'n 500 kinderen uit de crèche door Joodse en niet Joodse verzetsmensen in veiligheid gebracht. Die laatste dag van de deportaties ontruimden de Duitse bezetters de crèche en de Hollandsche Schouwburg. Alle nog aanwezige kinderen en personeelsleden moesten op transport. Amsterdam werd 'judenrein' verklaard. Ongeveer 70.000 Joden waren in 1942 en 1943 via de Hollandsche Schouwburg weggevoerd en zijn niet meer teruggekomen.

Walter Süskind moest uiteindelijk met zijn gezin met het transport van 3 september 1944 'naar het oosten.' Dit was het laatste transport, waar ook Anne Frank in zat. Walter Süskind is in Midden-Europa op 28 februari 1945 omgekomen. Zijn vrouw en kind werden reeds in oktober 1944 vermoord in Auschwitz.

Op dit pand willen we graag een herdenkings-plaquette aanbrengen. Lukt het ons om vandaag daarvoor het benodigde geld bij elkaar te krijgen? Helpt u mee?

Elke bijdrage is van harte welkom en bij een donatie vanaf € 5,00 krijgt u een prent van Huis De Pinto van Romeyn de Hooghe. In 1975 werd deze prent verstrekt bij een andere inzamelingsactie

namelijk ten behoeve van de restauratie van Huis de Pinto. Als de plaquette is aangebracht, kunt u in onze digitale nieuwsbrief lezen wanneer de plaquette op dit pand te bewonderen is.

Ontvangt u onze digitale nieuwsbrief nog niet? Schrijf u vandaag in of meld u aan via www.stadsherstel.nl

Met dit project sluiten we de Vriendenwandeling af. We hopen dat we u een informatieve wandeling hebben aangeboden en dat u een goed overzicht heeft gekregen van de projecten waar we nu mee bezig zijn en die we in het verleden hebben gerestaureerd. En dat daarbij de financiële hulp van de Vrienden en dus van u altijd erg belangrijk is geweest.

Graag attenderen we u hierbij nog op de Algemene Ledenvergadering die gehouden wordt op 17 juni in de voormalige tramremise de Hallen waar u van de projectleider en architect een rondleiding krijgt. We zien u dan graag!

Geniet nog van de borrel en eventueel van uw diner in een Stadsherstel pand.

VRIENDENWANDELING
25 MEI 2014

- 1** Panden geopend voor bezoek
- 2** Panden op de route
- 4** Stadsherstel panden op de route

